

Ευρωπαϊκή χαρτογραφία & πολιτική: η περίπτωση της Μακεδονίας

Ευάγγελος Λιβιεράτος Με τη συμβολή της
Χρυσούλας Παλιαδέλη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

Πρωτοβουλία του προγράμματος της αγγλικής έκδοσης

Χρυσούλα Παλιαδέλη,

Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

ISBN 978-960-456-407-1

© Ε. Λιβιεράτος / Χρ. Παλιαδέλη / Εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2013.

Επεξεργασία, εκτύπωση και βιβλιοδεσία:

Π. ΖΗΤΗ & Σία ΟΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας • Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

Κεντρική διανομή και παραγγελίες: sales@ziti.gr

Βιβλιοπωλεία ΖΗΤΗ:

Αθήνα, Χαριλάου Τρικούπη 22, Τηλ. 210 3816650

Θεσσαλονίκη, Αρμενοπούλου 27, Τηλ. 2310 203720

Ηλεκτρονικό βιβλιοπωλείο: www.ziti.gr

Εικόνα εξωφύλλου (εμπρός): Macedonia (μέρος) στο χάρτη Edward Wells' *A new map of Antient Greece, Thrace, Moesia, Illyricum and the Isles adjoining*, 1700.

Εικόνα εξωφύλλου (πίσω): Macedonia (μέρος) στο χάρτη E. Wells' *A new map of Turkey in Europe*, 1700. Πηγή: Συλλογή Χαρτών Μαργαρίτας Σαμούρκα (ΜΣ).

Κείμενα, έρευνα, επιλογή και επεξεργασία χαρτών,
επιμέλεια - σχεδιασμός

Ευάγγελος Λιβιεράτος,

Καθηγητής Ανωτέρας Γεωδαισίας & Χαρτογραφίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Επεξεργασία χαρτών

Αγγελική Τσορλίνη,

Δρ. Ψηφιακής Χαρτογραφίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Ασκούμενη ερευνήτρια,
Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2009, 2011).

Ψηφιακή παραγωγή, παροχή & επεξεργασία χαρτών

Χρυσούλα Μπούτουρα,

Καθηγήτρια Ψηφιακής & Θεματικής Χαρτογραφίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Το βιβλίο αυτό είναι η απόδοση στα Ελληνικά της πρωτότυπης Αγγλικής έκδοσης *European cartography & politics: the case of Macedonia*, που κυκλοφόρησε τον Σεπτέμβριο του 2012 από τις Εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη.

Οι πρωτότυποι χάρτες, που δημιουργήθηκαν ειδικά για τη μελέτη αυτή και όσοι προέκυψαν από τις συγκριτικές αναλυτικές βέλτιστες προσαρμογές, είναι έργα των Χρ. Μπούτουρα, Α. Τσορλίνη και Ε. Λιβιεράτου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (βλ. Πηγή: ΧΜ - ΑΤ - ΕΛ, ΑΠΘ). Στην Ελληνική έκδοση διατηρείται στους χάρτες η εκφορά των τοπωνυμίων και ο γραμματισμός με Λατινικούς χαρακτήρες, όπως στην Αγγλική έκδοση του βιβλίου. Όλες οι άλλες εικόνες χαρτών προέρχονται από δημοσιευμένες πηγές, με κατάλληλη βιβλιογραφική αναφορά, ή από ελεύθερα διαθέσιμες εικόνες στο διαδίκτυο πριν τον Ιούνιο 2012 (βλ. Πηγή: [δίκτυο]). Οι περισσότεροι σατιρικοί χάρτες προέρχονται από τον ελεύθερο δικτυακό διαθέτη «BibliOdyssey» (βλ. Πηγή: ΒΟ).

Το κεφάλαιο «Πριν τη Γεωγραφία του Πτολεμαίου» είναι συμβολή της Χρ. Παλιαδέλη.

Οι εικόνες των εξωφύλλων και αριθμός χαρτών που χρησιμοποιούνται στη μελέτη αυτή, παραχωρήθηκαν ευγενικά από τη Συλλογή Χαρτών της Μαργαρίτας Σαμούρκα (βλ. Πηγή: ΜΣ). Για περισσότερες εικόνες της συλλογής αυτής, βλ. Τόλιας, Γ. 2008. *Ιστορία της χαρτογραφίας του Ελληνικού χώρου, 1420-1800. Χάρτες της Συλλογής Μαργαρίτας Σαμούρκα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Περιεχόμενα

Πρόλογος 7

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 11

Η ΑΡΧΑΙΑ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ 17

Πριν τη Γεωγραφία του Πτολεμαίου 23

Η κληρονομιά της Γεωγραφίας 31

Πρώιμος Μεσαίωνας 43

Μέσος & Ύστερος Μεσαίωνας 55

Πρώιμη Νεότερη Εποχή 69

Η ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 91

Το πρώτο μισό του 19ου αι. 97

Πριν το Συνέδριο του Βερολίνου 111

Μετά το Συνέδριο του Βερολίνου 117

Προσλήψεις οριογραμμών:
πλασματικές & πραγματικές 125

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 139

Η Μακεδονία σε επεξεργασμένη λεπτομέρεια του χάρτη Ψαλτηρίου (*Psalter map*), 1265, βλ. [38]. Πηγή: Πρωτότυπο στη British Library, [δίκτυο]. Επεξεργασία: ΕΛ.

Ab arcto dalmatia & missa superiori ac tra-
cia.

MACEDONIE CIVITATES INSI.

Dirachium maximā diē hēt horarū 14 & di-
stat ab alexandria usque occasum horis 1.

Thessalonica maximā diē hēt horarū 14 $\frac{1}{2}$.
 $\frac{2}{3}$ 1 $\frac{1}{2}$ & distat ab alexandria versus occasum
horis $\frac{2}{3}$.

Amphipolis maximā diē hēt horarū 14 $\frac{1}{2}$
& distat ab alexandria usque occasum 1 $\frac{2}{3}$.

Heraclea maximā diē hēt horarū 14 & di-
stat ab alexandria usque occasum horis 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$.

Pella maximā diē hēt horarū 14 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$ 1 $\frac{1}{2}$ fe-
re & distat ab alexandria usque occasum ho-
ris 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$ fere.

Larissa pelagienium maximā diē hēt hora-
rum 14 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$ & distat ab alexandria usque oc-
casum horis 1 $\frac{2}{3}$.

Casandria maximā diē hēt horarū 14 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$
& distat ab alexandria versus occasum ho-
ris 1 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$.

Lemnos insula maximā diē hēt horarū 14.
& distat ab alexandria usque occasum 1 $\frac{1}{2}$.

EPIRI CIVITATES INSIGNES.

Nicopolis maximā diē hēt horarū 14 $\frac{2}{3}$ &
distat ab alexandria usque occasum 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$ fere.

Ambracia maximā diē hēt horarū 14 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$.
& distat ab alexandria usque occa. 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$ fere.

PELOPONESI CIVITATES INSI.

Mesena siue misetra maximam diem habet
horarum 14 $\frac{2}{3}$ 1 $\frac{1}{2}$ & distat ab alexandria u-
sus occasum horis 1 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$.

Corinthus maximā diē hēt horarū 14 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$
& distat ab alexandria usque occasum 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$.

Thegea maximā diē hēt horarū 14 $\frac{1}{2}$ & di-
stat ab alexandria usque occasum horis 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$.

Argos maximam diem habet horarum 14.
 $\frac{1}{2}$ & distat ab alexandria versus occasum
horis 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{3}$.

Lacedemon maximam diem habet horarū
14 $\frac{2}{3}$ 1 $\frac{1}{2}$ & distat ab alexandria versus oc-
casum horis 1 $\frac{2}{3}$.

EVBOEE CIVITATES INSIGNES

Chalcis maximam diem habet horarū 14.
 $\frac{2}{3}$ et distat ab alexandria versus occasum
horis 1 $\frac{1}{2}$.

Caristus maximā diē hēt horarū 14 $\frac{2}{3}$ & di-
stat ab alexandria usque occasum horis 1 $\frac{2}{3}$ $\frac{2}{3}$.

CRETE INSVLE CIVITATES

Gortina maximā diē hēt horarū 14 & di-
stat ab alexandria versus occasum horis 1.
 $\frac{2}{3}$ 1 $\frac{1}{2}$.

Enoslos maximam diem habet horarū 14.
 $\frac{2}{3}$ & distat ab alexandria versus occasum.
horis 1 $\frac{2}{3}$.

EVROPE TABVLARVM.X.FINIS

Πρόλογος¹

Η πρωτοβουλία για την πραγματοποίηση αυτής της μελέτης άρχισε πριν το 2009, στο πλαίσιο του ερευνητικού μου έργου, ως Καθηγήτριας της Κλασικής Αρχαιολογίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ, αλλά και του μακρόχρονου ανασκαφικού μου έργου στον αρχαιολογικό χώρο στη Βεργίνα - Αιγές, το λίκνο του αρχαίου Μακεδονικού βασιλείου. Έχοντας συμμετάσχει και διευθύνει, για πολλά χρόνια, την πανεπιστημιακή αρχαιολογική έρευνα στις Αιγές, την παλιά πρωτεύουσα και τη βασιλική νεκρόπολη της αρχαίας Μακεδονίας, και έχοντας ασχοληθεί με την ιστορία και την αρχαιολογία της σε όλη μου τη σταδιοδρομία, με ενδιέφερε η σύνταξη ενός «οπτικού» χαρτογραφικού μητρώου των μεταβαλλομένων ορίων του αρχαίου Μακεδονικού βασιλείου, από την αρχή της δημιουργίας του, στα μέσα του 7ου αι. π.Χ. μέχρι το τέλος της ανεξαρτησίας του, τον 2ο αι. π.Χ., ως ενός μέσου διερεύνησης μερικών από τις ρίζες και τις αιτίες του λεγόμενου Μακεδονικού Ζητήματος.

Το ενδιαφέρον για τη σύνταξη ενός χαρτογραφικού μητρώου των ορίων της αρχαίας Μακεδονίας οδήγησε στην ιδέα ότι μια σειρά χαρτών, που απεικονίζουν την ιστορία του εδαφικού της χώρου, από την αρχαιότητα μέχρι τις αρχές του 19ου αι., θα μπορούσε να ρίξει νέο επιστημονικό φως σε μια διεθνή συζήτηση, η οποία φαίνεται να στερείται αξιόπιστης και αντικειμενικής πληροφόρησης, σχετικά με την περιπλοκότητα του θέματος.

Για έναν κλασικό αρχαιολόγο, που σχεδόν για όλη του τη ζωή ανέσκαπτε το χώρο στον οποίο διαμορφώθηκε για πρώτη φορά το αρχαίο Μακεδονικό βασίλειο,² η πρόκληση για εργασία με τους ιστορικούς χάρτες ήταν περισσότερο από μια απλή ευκαιρία για ικανοποίηση μιας επαγγελματικής περιέργειας. Ήταν μια προκλητική διανοητική και μορφωτική άσκηση συ-

γκρίσιμη, από πολλές απόψεις, με την έναρξη ενός νέου αρχαιολογικού έργου.

Για καλή μου τύχη, το σχέδιο με έφερε σε επαφή με τον παλιό μου φίλο και συνάδελφο Ευάγγελο Λιβιεράτο, Καθηγητή της Ανωτέρας Γεωδαισίας και Χαρτογραφίας στο Τμήμα Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών στο ΑΠΘ, έναν διεθνώς αναγνωρισμένο επιστήμονα στο πεδίο της χαρτογραφικής κληρονομιάς.

Ο Καθηγητής Λιβιεράτος και εγώ περάσαμε πολλές ώρες συζητώντας το περιεχόμενο του βιβλίου, την καλύτερη προσέγγιση στο θέμα και ιδιαίτερα τη χρονική περίοδο, που θα έπρεπε να καλύπτεται σε ένα τέτοιο έργο. Οι συζητήσεις μας είχαν πολλές και δύσκολες στιγμές –περισσότερο δύσκολες θα έλεγα– αλλά η ισχυρή μας πεποίθηση για την ανάγκη ολοκλήρωσης του έργου, στο πνεύμα της επιστημονικότητας, τόσο συνυφασμένου με την Ευρωπαϊκή ακαδημαϊκή παράδοση, μας έδωσε δύναμη να ολοκληρώσουμε το σχέδιό μας.

Στην αρχή θεωρήσαμε ότι θα ήταν ασφαλέστερο να καλύψουμε μόνο την περίοδο, η οποία, στη σχετική διεθνή χαρτογραφική βιβλιογραφία, θεωρείται ότι βρίσκεται υπό την επίδραση της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου. Με άλλα λόγια, σκεφθήκαμε να περιορίσουμε την έρευνά μας στην περίοδο που αντανακλάται η Ευρωπαϊκή πρόσληψη της αρχαίας Μακεδονίας, από τους χρόνους του Πτολεμαίου (και ακόμα παλιότερα, από τους πρώτους χωρικούς προσδιορισμούς του Ηροδότου για την περιοχή) μέχρι τις αρχές του 19ου αι., μια περίοδο περίπου είκοσι πέντε αιώνων. Έτσι, οι ταραγμένοι χρόνοι, από τα μέσα του 19ου αι. και ύστερα, η εποχή κατά την οποία επινοήθηκαν οι λεγόμενοι «εθνογραφικοί» χάρτες, θα έμενε εκτός της θεματολογίας μας. Υιοθετώντας αυτή τη γραμμή, θα αποφεύγαμε τη διανοητική και φυσική κάματο της «διόρυξης» του διαβόητου αμφιλεγόμενου πεδίου της εθνογραφικής χαρτογράφησης, όπως εφαρμόστηκε στην Ευρώπη από τα μέσα του 19ου αι. μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και η οποία στις περισσότερες περιπτώσεις είχε καταστροφικές συνέπειες, ιδιαίτερα στα Βαλκάνια.

1. Πρόλογος της Αγγλικής έκδοσης του βιβλίου *European Cartography & Politics: the case of Macedonia*. Thessaloniki: Ziti Publications, 2012. Εκεί εκφράζονται ευχαριστίες και στον Andrew Hendry για τη γλωσσική επιμέλεια των Αγγλικών κειμένων.

2. Saatsoglou-Paliadeli, Chr. 1996. "Aegae. A reconsideration". *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* 111, 225-236.

Σύντομα, και οι δύο αντιληφθήκαμε ότι εάν το βιβλίο δεν ασχολείτο με χάρτες σχετιζόμενους με τα χαρτογραφικά θέματα του Ανατολικού Ζητήματος και του παραγώγου του, του Μακεδονικού Ζητήματος, το τελικό αποτέλεσμα θα κινδύνευε να παραμείνει ελλιπές, μη-ισορροπημένο, ακόμη και παραπλανητικό. Έτσι, τελικά, αποφασίσαμε να επεκτείνουμε την έρευνα μέχρι την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία συμπίπτει με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και να επανεξετάσουμε τις εθνογραφικές χαρτογραφήσεις ως μία ειδική, αν και αναξιόπιστη, χαρτογραφική τυπολογία.

Η απόφασή μας να περιλάβουμε την περίοδο κατά την οποία η περιοχή μετασχηματίστηκε ταχύτατα και βίαια ως αποτέλεσμα της παρακμής και της τελικής πτώσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τις Μεγάλες Δυνάμεις κάθε άλλο παρά αδιάφορες στο ζήτημα της διαδοχής και της νέας γεωπολιτικής κατάστασης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, μαζί με την επανεξέταση του πολιτικού ρόλου των εθνογραφικών χαρτογραφήσεων, δεν θα μπορούσε παρά να προσθέσει στο περιεχόμενο του βιβλίου και την ακαδημαϊκή του αξία.

Οι απαιτητικοί αναγνώστες θα έχουν στη διάθεσή τους την πλήρη εικόνα για το πώς αποδόθηκε η περιοχή της Μακεδονίας στους χάρτες κατά τους είκοσι πέντε αιώνες της Ευρωπαϊκής χαρτογραφικής παράδοσης και πώς το όνομά της τοποθετήθηκε στους χάρτες αυτούς. Μια εικόνα, η οποία μαζί με την επισκόπηση, που περιλαμβάνεται εδώ, του επιπρόσθετου αιώνα εθνογραφικής χαρτογράφησης, θα δώσει την ευχέρεια στον αναγνώστη να παρακολουθήσει τη χαρτογραφική ιστορία της Μακεδονίας στο σύνολό της.

Ο Καθηγητής Λιβιεράτος και εγώ ελπίζουμε ότι το βιβλίο αυτό θα βοηθήσει εκείνους που επιθυμούν να προσεγγίσουν την ευαίσθητη σημερινή κατάσταση του Μακεδονικού Ζητή-

ματος μέσα από το χαρτογραφικό μέσο. Ελπίζεται ότι το έργο θα κατατοπίσει εκείνους που γνωρίζουν λίγο ή καθόλου τη διαμάχη γύρω από τη χρήση του γεωγραφικού όρου «Μακεδονία» και του προσδιορισμού του σχετικού εδαφικού χώρου, και ότι επιπλέον θα είναι ελκυστικό για όσους από τους αναγνώστες απλά αγαπούν τους χάρτες, που είναι, ευτυχώς, πολλοί!

Ένας αριθμός συναδέλφων και συνεργατών συνέβαλαν σε αυτή τη γοητευτική και απαιτητική εργασία και αξίζουν τις θερμότερες ευχαριστίες μας: Η Χρυσούλα Μπούτουρα, Καθηγήτρια της Ψηφιακής και Θεματικής Χαρτογραφίας στο ΑΠΘ, διέθεσε δεδομένα και εμπειρογνωμοσύνη στην επεξεργασία χαρτών. Η Δρ. Αγγελική Τσορλίνη, με πρόσφατη διδακτορική διατριβή στη *Γεωγραφία* του Πτολεμαίου, εφάρμοσε σύγχρονες χαρτογραφικές μεθόδους απεικόνισης. Οι αρχαιολόγοι Δρ. Α. Κυριακού, Δρ. Ε. Μητσοπούλου και Α. Τούρτας, με βοήθησαν, ιδιαίτερα μετά τον Ιούλιο του 2009, όταν εκλέχτηκα Μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στη συλλογή όλων των σχετικών ιστορικών και αρχαιολογικών αποδεικτικών στοιχείων για την αρχαία Μακεδονία, μιας γης της οποίας η χαρτογραφική απεικόνιση διαμέσου των αιώνων μπορεί να φωτίσει τις πολύπλευρες πτυχές ενός θέματος, που φαίνεται να υπεραπλουστεύεται όταν περιορίζεται μόνο στο ζήτημα του ονόματος «Μακεδονία», τις απαρχές του και της χρήσης ή κατάχρησής του.

Ο Ενάγγελος Λιβιεράτος και εγώ, είμαστε υπερήφανοι που προσφέρουμε στο Ευρωπαϊκό κοινό το αποτέλεσμα μιας διεπιστημονικής μελέτης η οποία με προσοχή ολοκληρώθηκε σε πλήρη συμφωνία, πιστεύουμε, με τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας. Ελπίζουμε ότι οι αναγνώστες αυτής της μελέτης θα ευχαριστηθούν διαβάζοντάς την, όσο ευχαριστηθήκαμε και εμείς να την ολοκληρώσουμε.

Χρυσούλα Παλιαδέλη
Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας
Μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

[2] Η Ευρώπη το ταραγμένο 1870. Δανέζικη εκδοχή ενός δημοφιλούς σατιρικού χάρτη, που εκδόθηκε σε διάφορες γλώσσες, π.χ. Γαλλικά και Γερμανικά. Πηγή: ΒΟ [δίκτυο].

Ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα, που υποθήκευσε ο 19ος αι. στη Νοτιοανατολική Ευρώπη,¹ ήταν το πασίγνωστο δι-εθνές θέμα με την ονομασία *Ανατολικό Ζήτημα*. Σύμφωνα με τους ιστορικούς, οι ρίζες του θα πρέπει να αναζητηθούν στην παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που σημειώνεται στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα. Το θέμα διαμορφώνεται μετά τα μέσα του 19ου αι. [2] και εισέρχεται σε μια βίαιη φάση κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου και των αρχών του 20ού αι. Αργότερα, παραμένει σε στάσιμη, αλλά υποβόσκουσα κατάσταση στο πλαίσιο της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ Ανατολής και Δύσης κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Ένα από τα μείζονα εστιακά σημεία του Ανατολικού Ζητήματος, ιδιαίτερα μετά από το πώς αυτό ξεδιπλώθηκε στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αι., ήταν η περιοχή της αρχαίας Μακεδονίας, την οποία απεικόνισε πλήρως η Ευρωπαϊκή χαρτογραφική παράδοση για σχεδόν είκοσι πέντε αιώνες.

Στην αρχή της τελευταίας δεκαετίας του 20ού αι., το Ανατολικό Ζήτημα αναβίωσε με διαφορετική μορφή, ως συνέπεια των ριζικών αλλαγών στη διεθνή ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη και τον κόσμο. Για άλλη μια φορά η περιοχή της αρχαίας Μακεδονίας γίνεται το διακύβευμα, η αιτία μιας αντιδικίας μεταξύ γειτονικών χωρών στην περιοχή μετά από σχεδόν έναν αιώνα διφορούμενης σιωπής. Το θέμα της χρήσης και της κατάχρησης του ιστορικού ονόματος «Μακεδονία» και η γεωχωρική θέση αυτής της ιστορικής χώρας, ως μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής παρουσίας στην εδαφική περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης [3], είναι ακόμα ένα ενοχλητικό πρόβλημα για τα εμπλεκόμενα μέρη. Μια διένεξη με βαθιές ρίζες στο ιστορικό παρελθόν για τη μια πλευρά και με αναφορές στο πολύ πρόσφατο παρελθόν για την άλλη. Σε κάθε περίπτωση, η σημερινή διαμάχη για τη Μακεδονία, είτε ως ζήτημα τοπωνυμίου είτε ως εδαφικό πρόβλημα (ακόμη και ως γλωσσικό ή «ταυτότητας») εισάγει σοβαρές επιπλοκές στις διμερείς και πολυμερείς σχέσεις όχι μόνο στην περιοχή αλλά σε ευρύτερα συμφραζόμενα των διεθνών

1. Η περιοχή των Ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γνωστή ως Χερσόνησος του Αίμου ή, με κάποια υποτιμητική απόχρωση, ως Βαλκανική Χερσόνησος, ή μεταφορικά ως *Πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης*.

σχέσεων. Αυτές οι επιπλοκές δεν είναι μόνο πολιτικού και διπλωματικού χαρακτήρα, αλλά επίσης και βαθιά κοινωνικής, εκπαιδευτικής και πολιτιστικής φύσης, σχετιζόμενης με την ταυτότητα και τη συλλογική μνήμη των πληθυσμών στην περιοχή.

Ο ρόλος της χαρτογράφησης

Στο πλαίσιο αυτό, οι χαρτογραφικές απεικονίσεις και οι χάρτες παίζουν σημαντικό ρόλο ως οπτικοί μάρτυρες (περισσότερο ή λιγότερο αξιόπιστοι, όπως όλοι οι χάρτες) των προσλήψεων για την εδαφική έκταση της Μακεδονίας διαμέσου της ιστορικής διαδρομής. Από την άποψη αυτή, μια μελέτη για το πώς ορίστηκε γεωχωρικά η Μακεδονία, σε όλη τη διάρκεια των ιστορικών της φάσεων, από τη δημιουργία του αρχαίου Μακεδονικού βασιλείου τον 7ο αι. π.Χ. [4] μέχρι την επέκτασή του στα μέσα του 5ου αι. π.Χ [5] και το απόγειο των παραμονών της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου προς την Ανατολή [18], [28] μέχρι τις μέρες μας, μαζί με τη μελέτη για το πώς το όνομα «Μακεδονία» τοποθετείται στους ιστορικούς χάρτες, είναι μια σπουδαία και γοητευτική άσκηση, η οποία αξίζει να αντιμετωπιστεί και όχι μόνο προς χάριν της ακαδημαϊκής περιέργειας. Άλλωστε, οι χάρτες ως εικόνες είναι ισχυρά επικοινωνιακά εργαλεία, ιδιαίτερα στην εποχή μας, όπου το *οπτικό* παίζει προεξέχοντα ρόλο στην κοινωνία, τον πολιτισμό, την εκπαίδευση και στην ανθρώπινη μορφωτική περιέργεια.

Το θέμα του γεωχωρικού προσδιορισμού της Μακεδονίας είναι σημαντικό γιατί η χρήση των χαρτών επιτρέπει μια οπτική απεικόνιση των άφθονων γραπτών πηγών και παρέχει πρόσθετα μέσα για τη δημιουργία οπτικών, και κατά συνέπεια πιο άμεσων εκφράσεων ενός πολύπλοκου και ενδιαφέροντος θέματος. Ο ρόλος των χαρτών εδώ, είναι επίσης και συναρπαστικός γιατί οι χάρτες, ως μείζον διαχρονικό προϊόν του ανθρώπινου νου, θέλγουν μεγάλο αριθμό ανθρώπων σε όλον τον Κόσμο.

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι λοιπόν να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους η ιστορική γη της Μακεδονίας απεικονίστηκε στους χάρτες, από τις πρώιμες χαρτογραφικές προσπάθειες μέχρι τις αρχές του 20ού αι. Σκοπεύει επίσης να εκτι-

[3] Η Νοτιοανατολική Ευρώπη το 1870 (μέρος Ολλανδικού σατιρικού χάρτη). Πηγή: ΒΟ [δίκτυο]. Επεξεργασία: ΕΛ.

μήσει τη χωρική τοποθέτηση του τοπωνυμίου «Μακεδονία», όπως φαίνεται σε επιλεγμένους χάρτες ιστορικής χαρτογραφικής σπουδαιότητας, κατά γενική διεθνή αναγνώριση. Το πιο σπουδαίο μέσον που χρησιμοποιείται σε αυτήν την αφήγηση, τη βασισμένη σε χάρτες, είναι ο χάρτης της Μακεδονίας κατά τον πατέρα της γεωγραφίας και χαρτογραφίας, τον Αλεξανδρινό Κλαύδιο Πτολεμαίο (2ος αι. μ.Χ.) λόγω της αναμφισβήτητης επίδρασης που είχε η *Γεωγραφία* του [6] στην Ευρωπαϊκή χαρτογραφία, από τις αρχές του 15ου μέχρι τα μέσα του 19ου αι.

Η αφήγηση καταλήγει σε μια εξέταση του ρόλου που έπαιξε στο *Μακεδονικό Ζήτημα* η αποκαλούμενη «εθνογραφική χαρτογραφία», κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι. Αυτή η παρωχημένη χαρτογραφική τυπολογία χρησιμοποιείται από πολλούς, ακόμη σήμερα, στις συζητήσεις του ζητήματος, ωσάν να είναι το μόνο διαθέσιμο χαρτογραφικό υλικό που σχετίζεται με το πρόβλημα παραμελώντας ή, στη χειρότερη περίπτωση, αγνοώντας την ιστορική χαρτογραφική απόδειξη η οποία μορφοποίησε την Ευρωπαϊκή ιστορική μνήμη για σχεδόν εικοσιπέντε αιώνες. Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα μελέτη συμπληρώνει το έργο - αναφορά του H. R. Wilkinson,² για τη σχέση των εθνογραφικών χαρτών με την πολιτική για τη Μακεδονία, ένα έργο το οποίο, αν και γράφτηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950, παραμένει ακόμη η καλύτερη βάση για την κατανόηση πολλών πτυχών σχετιζόμενων με τους χάρτες του περίπλοκου Μακεδονικού Ζητήματος, όπως διατυπώνεται στο άσχημο περιβάλλον της εθνογραφικής χαρτογραφίας, από τον 19ο αι. και μετά.

Η μελέτη υποδιαιρείται σε δύο κύρια μέρη. Το πρώτο ασχολείται με την «αρχαία φάση» της χαρτογραφικής παράδοσης

2. Για μια διεξοδική ανάλυση των εθνογραφικών χαρτών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, των Βαλκανίων και της Μακεδονίας από το 1730 μέχρι το 1950, βλ. το έργο του Wilkinson, R. H., *Maps and politics: a review of the ethnographic cartography of Macedonia*, στη σειρά Liverpool Studies in Geography, σε επιμέλεια H. C. Darby, Liverpool: University Press, 1951. Αυτή η ενδιαφέρουσα εργασία εστιάζει στις χαρτογραφικές απεικονίσεις της Μακεδονίας κατά τη διάρκεια μόλις δύο αιώνων, που σημαδεύτηκαν από την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποκλειστικά από τη σκοπιά των εθνογραφικών χαρτών. Δεν ασχολείται με τις χαρτογραφικές απεικονίσεις της Μακεδονίας, που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια των προηγούμενων είκοσι πέντε αιώνων χαρτογραφικής ιστορίας, επηρεάζοντας βαθιά την Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική και μορφωτική πρόσληψη της περιοχής.

και καλύπτει την περίοδο πριν τον Πτολεμαίο μέχρι τις αρχές του 15ου αι. και τους αιώνες που ακολουθούν μέχρι τον πρώιμο 19ο, μια περίοδο κατά την οποία οι χάρτες απηχούν, γενικά, τη *Γεωγραφία*.³ Το δεύτερο μέρος καλύπτει τη «νεότερη φάση» από, περίπου, το μέσον του 19ου μέχρι τις αρχές του 20ού αι., μια περίοδο κυριαρχίας του Ανατολικού Ζητήματος.

Η «αρχαία φάση» αναφέρεται χαρτογραφικά στη Μακεδονία κατά: α) την περίοδο πριν τη *Γεωγραφία* του Πτολεμαίου, β) την περίοδο της *Γεωγραφίας*, γ) την περίοδο του Πρώιμου Μεσαίωνα, δ) την περίοδο του Μέσου και Ύστερου Μεσαίωνα, και ε) την Πρώιμη Νεότερη Εποχή. Η χαρτογραφική εστίαση του πρώτου μέρους γίνεται στον εδαφικό ορισμό της ιστορικής περιοχής της Μακεδονίας πριν τον Πτολεμαίο και στη συνέχεια ακολουθώντας την επιστημονική προσέγγιση ορισμού της από τον Αλεξανδρινό. Στην τελευταία στηρίζεται η διαχρονική τοποθέτηση του ονόματος «Μακεδονία» στους χάρτες, πριν την ανάδυση του Ανατολικού Ζητήματος, όπως και στη συμβολή της *Γεωγραφίας* στη μεταγενέστερη χαρτογραφική παράδοση που καλύπτει πολλούς επόμενους αιώνες.

Η «νεότερη φάση» αναφέρεται χαρτογραφικά στη Μακεδονία κατά: α) την περίοδο του πρώτου μισού του 19ου αι., β) την περίοδο που οδηγεί στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878, και γ) την μετά το Συνέδριο του Βερολίνου περίοδο. Ένα επιπλέον μέρος (δ) ασχολείται με τις μεταβαλλόμενες προσλήψεις των γεωγραφικών *οριογραμμών* της Μακεδονίας.⁴ Σε αυτό το μέρος, η έμφαση δίνεται στην εμφάνιση και στις απαρχές των χαρτών στους οποίους ορίζεται με πλασματικές οριογραμμές ο εδαφικός χώρος μιας «νέας» Μακεδονίας του ύστερου 19ου αι. Μια νεοφανής απεικόνιση της Μακεδονίας που αντανakλά την αυθαίρετα ανακατασκευασμένη εδαφική περιοχή, η οποία μορφοποιείται ενσωματώνοντας μέρη της ιστορικής Μακεδονίας,

όπως προσδιορίστηκαν κατά την αρχαιότητα, με μέρη των περιφερειακών εδαφικών υποδιαιρέσεων του Οθωμανικού διοικητικού συστήματος στην περιοχή [7]:⁵ ενός συστήματος το οποίο δεν χρησιμοποίησε ποτέ τον όρο «Μακεδονία» για να ορίσει διοικητική περιφέρεια, σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή χαρτογραφική παράδοση, τουλάχιστον από την αναβίωση της *Γεωγραφίας* του Πτολεμαίου, στις αρχές του 15ου, μέχρι σχεδόν τα μέσα του 18ου αι.

Η χαρτογραφική εικόνα αυτού του νεοφανούς εδαφικού ορισμού παρουσιάστηκε συχνά, τα τελευταία χρόνια, υπό την έννοια μιας «μείζονος Μακεδονίας», ενός πλασματικού «υπερκράτους», ενός γεωγραφικού συνόλου, που επικαλύπτει τις σημερινές συνοριακές γραμμές των τεσσάρων γειτονικών χωρών, που μοιράζονται σε διαφορετικές αναλογίες τον εδαφικό χώρο της ιστορικής Μακεδονίας.⁶

Ο ασχολούμενος με χάρτες, ακόμα και επιστημονικά, δεν είναι πάντα εύκολο να είναι απόλυτα αντικειμενικός και αμερόληπτος στην παρουσίαση, αξιολόγηση και ερμηνεία των δεδομένων. Ωστόσο, η προσπάθεια για αντικειμενικότητα και αμεροληψία είναι σημαντική σε ένα πεδίο, όπου η ιδεολογία μερικές φορές επηρεάζει τις τεχνικές της χαρτογραφικής απεικόνισης. Το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση μιας συναισθηματικά φορτισμένης χαρτογραφικής τυπολογίας, των *εθνογραφικών* χαρτών, με αποφασιστικό ρόλο στην ένταση του εθνικιστικού πυρετού που μαστίζε την Ευρώπη τον 19ο αι. και ιδιαίτερα τις κεντρικές και νοτιοανατολικές της περιοχές. Οι συμμετέχοντες στην εργασία αυτή, φιλοδόχησαν να είναι όσο πιο δίκαιοι θα επέτρεπαν να είναι οι ίδιοι οι χάρτες και τα χαρτογραφικά τους συμφραζόμενα. Για αυτό το λόγο οι χρησιμοποιούμενοι χάρτες επιλέχτηκαν, κατά κανόνα, από μη-Ελληνικές χαρτογραφικές πηγές, όπως εμφανίστηκαν διαμέσου

3. Εδώ δεν συμπεριλαμβάνουμε τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου [18], [28], που θεωρούνται «ίδιον θέμα», απαιτώντας ανεξάρτητη προσέγγιση και επεξεργασία πολύ πέρα από τον σκοπό της παρούσας μελέτης.

4. Ο όρος *οριογραμμή* χρησιμοποιείται εδώ για να υποδηλώσει είτε μια «πραγματική» (κρατική ή επίσημη) οριογραμμή είτε μια «πλασματική» (θεωρητική ή αφηρημένη) οριογραμμή. Στην πρώτη περίπτωση, ο όρος υποδηλώνει ένα διεθνές νόμιμο όριο-σύνορο ενώ στη δεύτερη μια ιδεολογική κατασκευή, που αντανακλά ιδεολογίες, οράματα, φιλοδοξίες-προσδοκίες ή μονομερείς/πολυμερείς αποφάσεις μη διεθνώς αναγνωρισμένες.

5. Από το 1864 και μετά, τα τρία επίπεδα του Οθωμανικού διοικητικού εδαφικού συστήματος ήταν το βιλαέτι, το σαντζάκι και ο καζάς, με φθίνουσα κατά σειρά έκταση. Από το 1453 μέχρι τις αρχές του 19ου αι., η Οθωμανική περιφερειακή και τοπική διοίκηση ήταν δομημένη με ασαφείς γεωχωρικούς ορισμούς.

6. Οι τέσσερις χώρες, που μοιράζονται σήμερα το έδαφος της ιστορικής Μακεδονίας είναι: η Ελλάδα, η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ονομασία σύμφωνα με την Απόφαση 817 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ της 7ης Απριλίου 1993), η Βουλγαρία και η Αλβανία.

[4] Το βασίλειο των Αργεαδών Μακεδόνων, της δυναστείας των Τημενιδών, τον ύστερο 6ο αι. π.Χ. Πηγή: Χαρτογραφική Υπηρεσία ΟΗΕ (βάση). Χαρτογραφία: ΕΛ - ΑΤ, ΑΠΘ.

[5] Το βασίλειο της Μακεδονίας τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Πηγή - Χαρτογραφία: Βλ. [4].

[6] Η Μακεδονία της Ρωμαϊκής περιόδου (2ος-3ος αι. μ.Χ.) όπως ορίζεται στη Γεωγραφία του Πτολεμαίου, σε συνδυασμό με το Αντωνίνιο Οδοπορικό, για την επιβεβαίωση της βόρειας οριογραμμής. Πηγή - Χαρτογραφία: Βλ. [4].

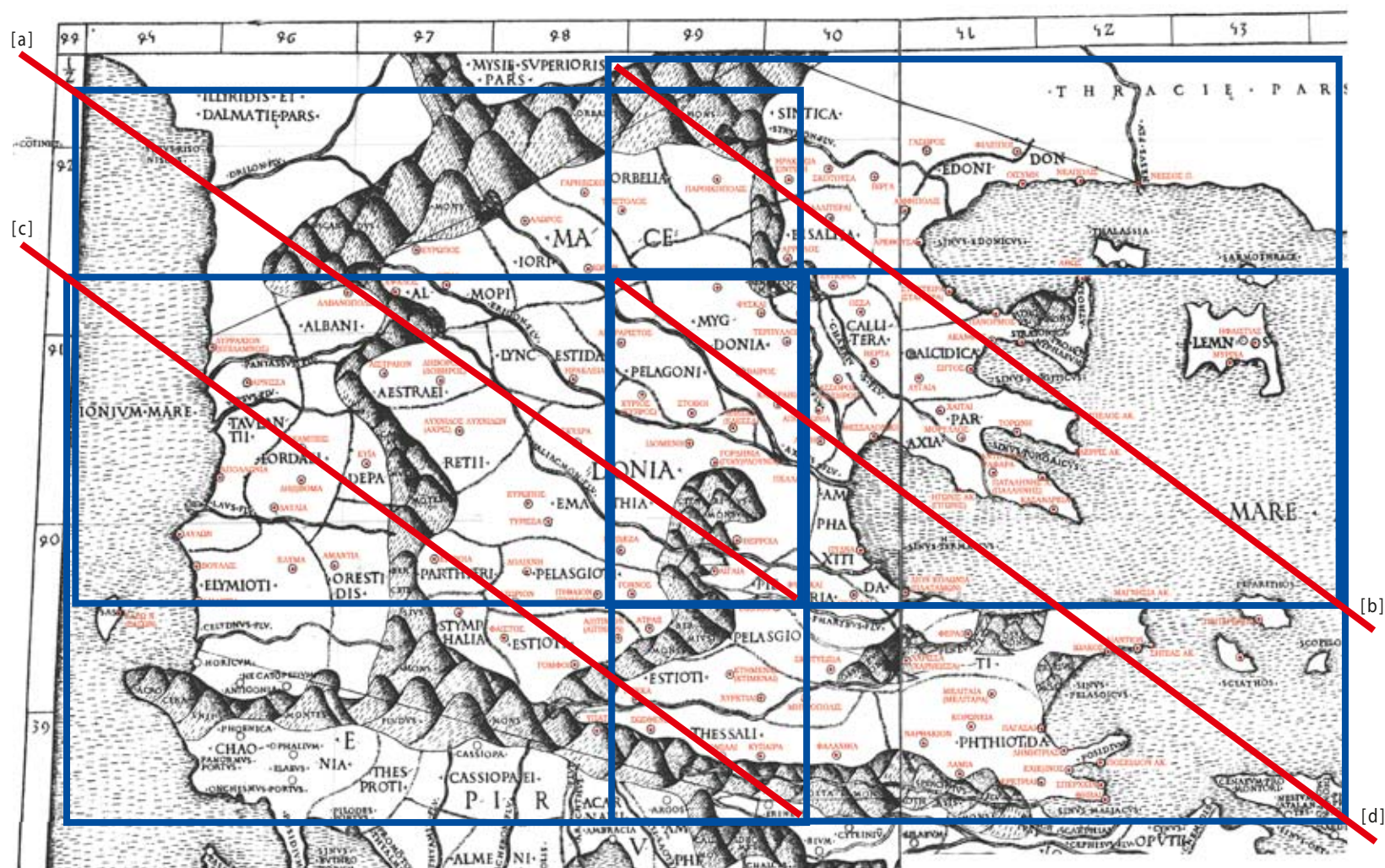
[7] Τα βιλαέτια Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Σκοπίων, υπό την Οθωμανική Αυτοκρατορία, 1864-1913, στην ευρύτερη περιοχή με την ονομασία «Δυτική Ρωμυλία». Οι Οθωμανοί δεν χρησιμοποιούσαν το όνομα «Μακεδονία» για ορισμό συγκεκριμένης διοικητικής περιοχής. Πηγή - Χαρτογραφία: Βλ. [4].

των αιώνων. Η ίδια προσέγγιση έγινε και για τις βιβλιογραφικές αναφορές, οι οποίες προέρχονται κατά κύριο λόγο από διεθνείς πηγές. Το χαρτογραφικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε, αντιπροσωπευτικό της παγκόσμιας χαρτογραφικής κληρονομιάς, αναπαράχθηκε από εκείνο των πλέον διακεκριμένων διεθνών διαθετών χαρτών (συλλέκτες, ιδρύματα, εκδότες κ.ά.), ενώ η περιορισμένη χρήση Ελληνικών χαρτών, στο δεύτερο μέ-

ρος της μελέτης, έγινε μόνο στη βάση ενδεδειγμένης επιστημονικής επιλογής, επεξεργασίας και ελέγχου. Επίσης, ένας αριθμός χαρτών κατασκευάστηκε, ειδικά για αυτή τη μελέτη, από τη Χρυσούλα Μπούτουρα και τον συγγραφέα, με τη συνεργασία της Αγγελικής Τσορλίνη, ως απολύτως αναγκαία βάση υποστήριξης της συγκριτικής χαρτογραφικής απεικονιστικής διαδικασίας [8].

[8] ΝΑ Ευρώπη. Η Χερσόνησος του Αίμου (ή Βαλκανική) με τα σημερινά σύνορα χωρών. Χαρτογραφία: ΑΤ - ΧΜ, ΑΠΘ.

[25] Η Μακεδονία στη Γεωγραφία του Πτολεμαίου, όπως ορίζεται στο Τρίτο Βιβλίο (Δωδέκατο Κεφάλαιο - Ευρώπη), απεικονισμένη σε χάρτη του Ι΄ Πίνακα (εδώ ένα μέρος) της έντυπης έκδοσης Ρώμης (De Turre) του 1490. Η τοποθέτηση των τόπων σύμφωνα με τις συντεταγμένες τους απεικονίζεται με κυκλικά σύμβολα. Τα τοπωνύμια του Ελληνικού κειμένου της Γεωγραφίας, προστίθενται με κόκκινο. Αυτός είναι ο χάρτης-οδηγός των επιμέρους τμημάτων που εικονίζονται στα [27 a, b, c, d], βλ. [20]. Πηγή: Nordenskiöld, A. E., 1889. *Facsimile Atlas to the early history of Cartography*, αναπαραγωγή, Dover. Επεξεργασία: ΑΤ - ΕΛ, ΑΠΘ.

[26] Τυποποιημένη γεωγραφική εικόνα για το πώς το λόγιο Ευρωπαϊκό σύστημα προσλάμβανε οπτικά, για αιώνες, την αρχαία Ελλάδα (εδώ ως «Ελλάς», με ελληνικά γράμματα) με τη Μακεδονία ως ένα εκ των ουκ άνευ μέρος της απεικόνισης. Ένας χάρτης του Ortelius, δεύτερο μισό του 16ου αι. Πηγή: ΜΣ.

[126] Το σχήμα Νικολαΐδη: η Ελληνική άποψη για τη «νέα» Μακεδονία, 1899, ως προς τη «σκιασμένη» Μακεδονία του Αγίου Στεφάνου - Βερολίνου. Πηγή: Βλ. [95], [122]. Χαρτογραφία: Βλ. [119].

[127] Το σχήμα Κάνζον: η Βουλγαρική άποψη για τη «νέα» Μακεδονία, 1900, ως προς τη «σκιασμένη» Μακεδονία του Αγίου Στεφάνου - Βερολίνου. Πηγή: Βλ. [96], [122]. Χαρτογραφία: Βλ. [119].

[128] Το σχήμα των Οθωμανικών βιλαγιτών - σαντζακιών της «Δυτικής Ρωμυλίας», ως προς την άποψη Νικολαΐδη για τη Μακεδονία, 1899. Πηγή: Βλ. [125], [126]. Χαρτογραφία: Βλ. [119].

[129] Το σχήμα των Οθωμανικών βιλαγιτών - σαντζακιών στην περιοχή, ως προς την άποψη Κάνζον για τη Μακεδονία, 1900. Πηγή: Βλ. [125], [127]. Χαρτογραφία: Βλ. [119].

[130] Τα όρια των Οθωμανικών βιλαγιών-σαντζακίων, ως προς τα σύνορα (μπλε) μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, 1913 - Συνθήκη Βουκουρεστίου. Πηγή - Χαρτογραφία: Βλ. [119].

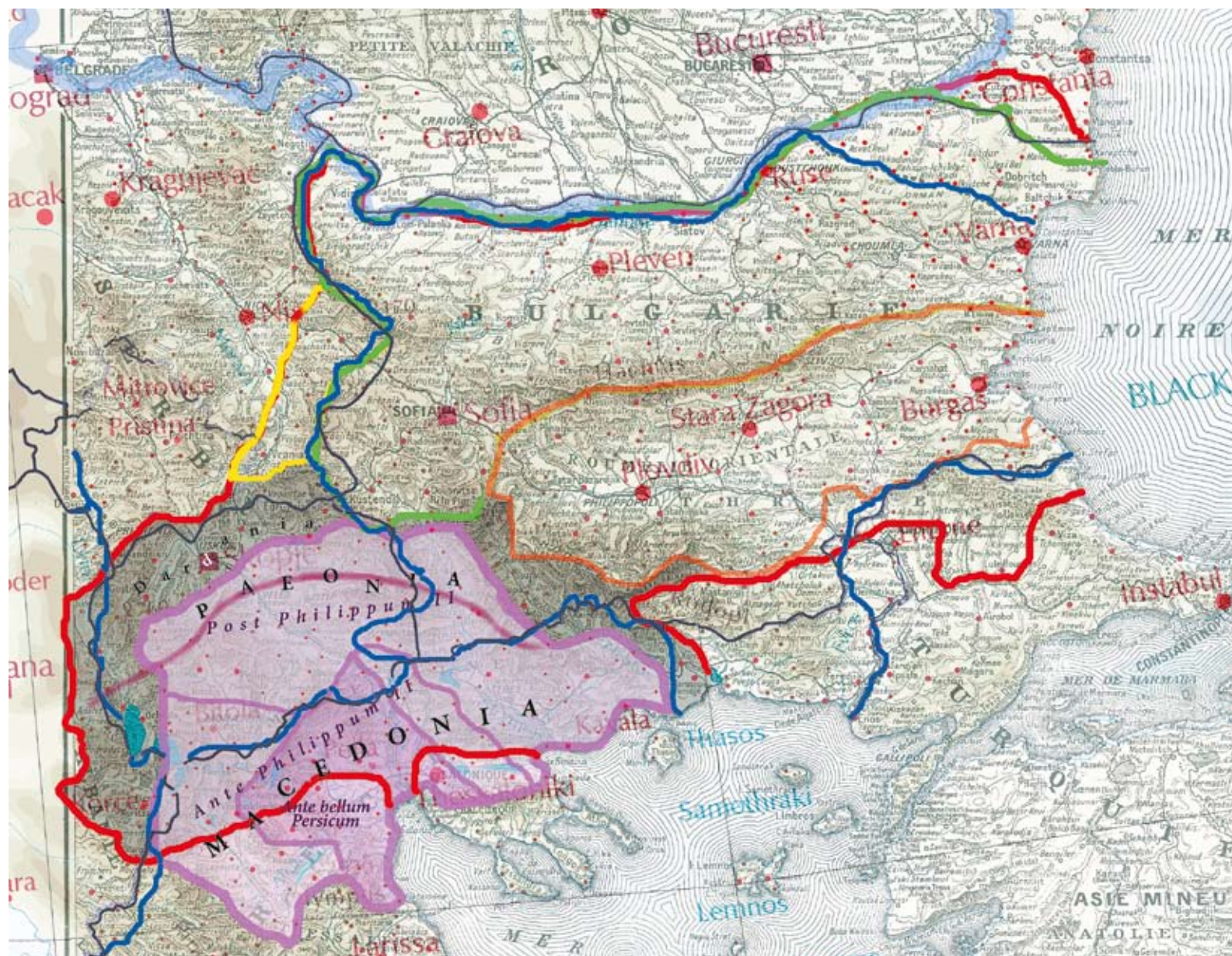
[131] Το χωρικό «υπόλοιπο» (γκρι σκίαση) των σχημάτων της Βουλγαρίας μετά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και του Συνεδρίου του Βερολίνου, ως προς τα σύνορα (μπλε) μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, 1913 - Συνθήκη Βουκουρεστίου. Πηγή - Χαρτογραφία: Βλ. [119].

[132] Η άποψη Νικολαΐδη για τη Μακεδονία, 1899, ως προς τα σύνορα (μπλε) μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, 1913 - Συνθήκη Βουκουρεστίου. Πηγή - Χαρτογραφία: Βλ. [119].

[133] Η άποψη Κάνζον για τη Μακεδονία, 1900, ως προς τα σύνορα (μπλε) μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, 1913 - Συνθήκη Βουκουρεστίου. Πηγή - Χαρτογραφία: Βλ. [119].

[136] Ιστορία vs Πολιτική. Σύνθεση του αρχαίου εδάφους της Μακεδονίας (ροζ επιφάνεια) και του περιβάλλοντος τόξου, που απεικονίζει τα βορειότερα κατοικημένα εδάφη της αρχαίας Μακεδονίας, ως προς: α) τις οριογραμμές της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (κόκκινο) και του Συνεδρίου του Βερολίνου (πράσινο για το Πριγκηπάτο της Βουλγαρίας, ανοιχτό καφέ για την Ανατολική Ρωμυλία και κίτρινο για τη ζώνη Pirot - Vanie), β) το χωρικό «υπόλοιπο» (γκρι επιφάνεια) των μορφών της Βουλγαρίας μετά τον Άγιο Στέφανο και το Βερολίνο, και γ) τα κρατικά σύνορα (μπλε) μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο και τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, 1913. Ο χάρτης-υπόβαθρο (προσαρμοσμένος σε διαφάνεια σε σημερινό χάρτη) έχει τίτλο *Les Balkans*, συντάχθηκε από τον Γάλλο G. Peltier και δημοσιεύτηκε ως παράρτημα στο Παρισινό εβδομαδιαίο περιοδικό *L'illustration*, 2 Οκτωβρίου 1915. *Χαρτογραφία-Επεξεργασία: ΕΛ.*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

[137] Τοποθέτηση, σε διαφανή επίπεδα, του ιστορικού χάρτη του Shepherd του βόρειου τμήματος της αρχαίας Ελλάδας, που απεικονίζει τη Μακεδονία, σε σημερινή δορυφορική εικόνα της περιοχής, ως προς τα κρατικά σύνορα (μαύρο). Πηγή: Shepherd, W. R. 1923, *Historical Atlas*, New York: H. Holt & Company. Η δορυφορική εικόνα είναι της NASA [δίκτυο]. Χαρτογραφία - Επεξεργασία: ΕΛ.

Η χαρτογραφική δημόσια συζήτηση για τη Μακεδονία, η οποία άρχισε στις πρώιμες φάσεις του Ανατολικού Ζητήματος αποκομμένη αυθαίρετα από τη μακρά ιστορική παράδοση της χαρτογραφικής εικόνας της περιοχής, φαινομενικά έμοιαζε να τελειώνει με τους Βαλκανικούς Πολέμους το 1913. Όμως, μετά από μια μακρά περίοδο «σιωπής», το θέμα αναδύθηκε ξανά, «μεγαλόφωνα», στα τέλη του 20ού αι., το 1991, και από τότε παραμένει πολύ ζωντανό. Τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης μπορεί να συνοψιστούν στα παρακάτω σημεία-κλειδιά, τα οποία είναι προφανώς αλληλένδετα:

1) Η πρώτη γεωχωρική αναφορά στη Μακεδονία και στους Μακεδόνες γίνεται στις αρχαίες Ελληνικές ιστορικές πηγές, οι οποίες αποτελούν ένα καθιερωμένο μέρος της Ευρωπαϊκής ιστορικής κληρονομιάς, πολύ γνωστό στους μορφωμένους Ευρωπαίους κύκλους. Οι αυστηροί εδαφικοί ορισμοί της Μακεδονίας διατυπώνονται για πρώτη φορά από τον Πτολεμαίο στη *Γεωγραφία* του, τον 2ο αι. μ.Χ. Οι ορισμοί απηχούν την περιφερειακή Ρωμαϊκή παράδοση και επιζούν διαμέσου των Μεσαιωνικών, Αναγεννησιακών και των Πρώιμων Νεότερων περιόδων μέχρι τη φάση του Ανατολικού Ζητήματος τον 19ο αι.

2) Στους χάρτες του Μεσαίωνα το τοπωνύμιο «Μακεδονία» αναγράφεται περισσότερο στις νότιες και παραλιακές περιοχές της ιστορικής Μακεδονίας, κοντά στον πυρήνα του αρχαίου Μακεδονικού βασιλείου (όπως περιγράφηκε από τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη τον 5ο αι. π.Χ.) και στις περιοχές που διαμορφώθηκαν από τις Βυζαντινές διοικητικές μεταρρυθμίσεις κατά το Μέσο Μεσαίωνα.

3) Οι πρώτες χαρτογραφικές απεικονίσεις της ιστορικής Μακεδονίας στους χάρτες της Ευρωπαϊκής Αναγέννησης, που προέρχονται από τη *Γεωγραφία*, εικονογραφούν την επίδραση της αρχαίας κληρονομιάς στην Ευρωπαϊκή χαρτογραφία και γενικά τον πολιτισμό, μια επίδραση η οποία διήρκεσε από τις αρχές του 15ου μέχρι το πρώτο μισό του 19ου αι. Αυτή η οπτική απόδοση της αρχαίας Μακεδονίας έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εμπέδωση της γενικής Ευρωπαϊκής μορφωτικής πρόσληψης για τη συγκεκριμένη περιοχή.

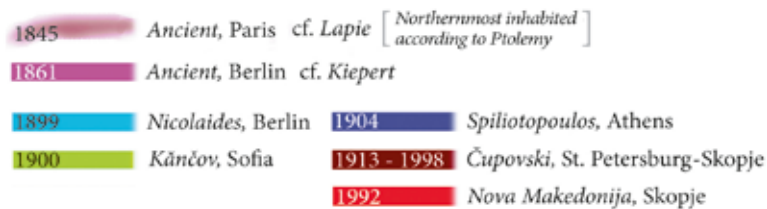
4) Η επίδραση των εθνογραφικών ιδεών στην απεικόνιση των Ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαρκεί σχεδόν όλο τον 19ο αι., αν και κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η Μακεδονία δεν ορίστηκε ποτέ από συγκεκριμένη οριογραμμή, ως ενότητα ή από ομώνυμο τοπωνύμιο.

5) Η χαρτογραφική απεικόνιση των Οθωμανικών διοικητικών διαιρέσεων της περιοχής (βιλαέτια, σαντζάκια και καζάδες) δεν συνδέθηκαν κατά καμία έννοια με ό,τι θεωρήθηκε, από άλλους, ως Μακεδονία. Η ευρύτερη περιοχή, στην οποία ενσωματώνεται η αρχαία Μακεδονία, ονομάζεται από τους Οθωμανούς «Δυτική Ρωμυλία».

6) Η παραδοσιακή χαρτογραφική απεικόνιση της αρχαίας Μακεδονίας συνέχισε να εμφανίζεται σε σχετικούς ιστορικούς άτλαντες το δεύτερο μισό του 19ου αι., με σαφή αναφορά στο Ελληνικό ιστορικό σκηνικό. Ακόμη και μερικοί συγγραφείς, οι οποίοι δημοσίευσαν εθνογραφικούς χάρτες ακολουθώντας το «μη-Ελληνικό πλαίσιο αναφοράς», ως προς τις εθνοτικές «ταυτότητες» στη Μακεδονία, χρησιμοποίησαν στα έργα τους τις παραδοσιακές χαρτογραφικές απεικονίσεις της περιοχής. Οι χαρτογραφικές απεικονίσεις της αρχαίας Μακεδονίας, ως μέρους της γεωχωρικής πρόσληψης της Ελλάδας, ήταν πολύ γνωστές στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες και στην παιδεία τους, χάρις στην επίδραση των ευρύτατα διαδεδομένων ιστορικών ατλάτων.

7) Η πρώτη σχεδίαση «επί χάρτου» μιας πλασματικής και ιδεολογικά φορτισμένης οριογραμμής, συνδεδεμένης με μια καινούργια γεωχωρική αντίληψη περί μιας «νέας» Μακεδονίας εμφανίστηκε, ταυτόχρονα, σε χάρτες σχεδιασμένους κυρίως από Έλληνες και Βουλγάρους εθνογράφους και ακτιβιστές στο τέλος του 19ου αι. (1899-1900). Η χαρτογραφική μορφή αυτής της «νέας» Μακεδονίας χρησιμοποιείται ακόμα, με μικρές διαφορές, από διάφορα μέρη εμπλεκόμενα στη σημερινή περιφερειακή διαμάχη σχετικά με τη χρήση και την κατάχρηση του τοπωνυμίου «Μακεδονία». Και αυτό συμβαίνει παρότι κανένα από τα σημερινά κράτη της περιοχής δεν καλύπτει το σύνολο της γεωγραφικής έκτασης της ιστορικής Μακεδονίας, παρά μόνο τμήματα της

ιδεολογικά προσδιορισμένης περιοχής σχεδιασμένης σε χάρτες σχεδόν πριν έναν αιώνα. Όμως, το πιο σημαντικό είναι ότι, αυτό το πλασματικό «νέο» σχήμα έγινε ένα «χαρτογραφικό δόγμα» αν και στην πραγματικότητα δεν είναι άλλο παρά μια νοητική κατασκευή λίγων ακτιβιστών των οποίων οι αυθαίρετες γεωχωρικές εικόνες της Μακεδονίας έγιναν αποδεκτές, στο κλίμα της εποχής τους, ως στερεότυπα. Αυτές οι εικόνες βασίζονται σε ξεπερασμένες εθνογραφικές ιδέες, που έχουν με αποφασιστικότητα απορριφθεί, κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

[138] Σύνθεση όλων των απόψεων για την εδαφική έκταση της Μακεδονίας από το 1899 (Νικολαΐδης) μέχρι το 1998 (αναβίωση του χάρτη του Čupovski του 1913), ως προς: α) την οριογραμμή που προσδιορίζει το βορειότερο κατοικημένο τμήμα της Μακεδονίας, κατά τη Γεωγραφία, σε σχέση με το *Orbis Romanus* του Lapie, 1845, β) το χωρικό «υπόλοιπο» (γκρι σκίαση) των σχημάτων της Βουλγαρίας μετά τον Άγιο Στέφανο και το Συνέδριο του Βερολίνου, και γ) τα σημερινά κρατικά σύνορα (μαύρο) και οι Μακεδονικές διοικητικές Περιφέρειες της Ελλάδας σύμφωνα με την ονοματολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης των Territorial Units for Statistics, NUTS - Level 2 (βλ. [10]). *Χαρτογραφία-Επεξεργασία: ΕΛ.*

Από την ανάλυση στη μελέτη αυτή είναι φανερό ότι το σχήμα που παρουσιάζεται σε σημερινούς χάρτες, από κάποια μέρη, ως «Μακεδονία» δεν είναι παρά μια εικονικότητα που προέρχεται από τη σχεδίαση ενός πλασματικού γεωχωρικού στερεοτύπου κυρίως Βουλγαρικής προέλευσης (χάρτης του Kānčov, 1900), όπως είναι και το πολύ παρεμφερές Ελληνικό δημιούργημα της ίδιας περιόδου (χάρτης του Νικολαΐδη). Μέχρι την εμφάνιση αυτών των ιδεολογικών επινοήσεων, οι χαρτογραφικές εικόνες της Μακεδονίας, που απεικονίζουν την περιοχή είτε ως μέρος ευρύτερου συνόλου είτε ως μια «ίδια» εικόνα στο χάρτη, βασίζονται σχεδόν αποκλειστικά στις απεικονίσεις της αρχαίας Μακεδονίας, προσαρτήματα ιστορικών ατλάντων κυρίως του δεύτερου μισού του 19ου αι.

Η παραδοσιακή εικόνα της αρχαίας Μακεδονίας διαφέρει από το ιδεολογικό στερεότυπο του 1900, γιατί ακολουθεί την αρχαία περιφερειακή «τακτοποίηση» της περιοχής, πολύ καλά γνωστή στους μορφωμένους Ευρωπαϊκούς κύκλους. Σε αυτό το αρχαίο γεωχωρικό «σκηνικό» η Μακεδονία και η μεταγενέστερη βόρεια επαρχία της, η Παιονία, καλύπτει μέρος μόνο του στερεοτύπου του 1900, αφήνοντας διαχρονικά εκτός τη Δαρδανία, και επομένως την πόλη των Σκοπίων,¹ η οποία αντίθετα, περιλαμβάνεται στα εθνογραφικά στερεότυπα της εποχής, με τη γύρω της περιοχή.

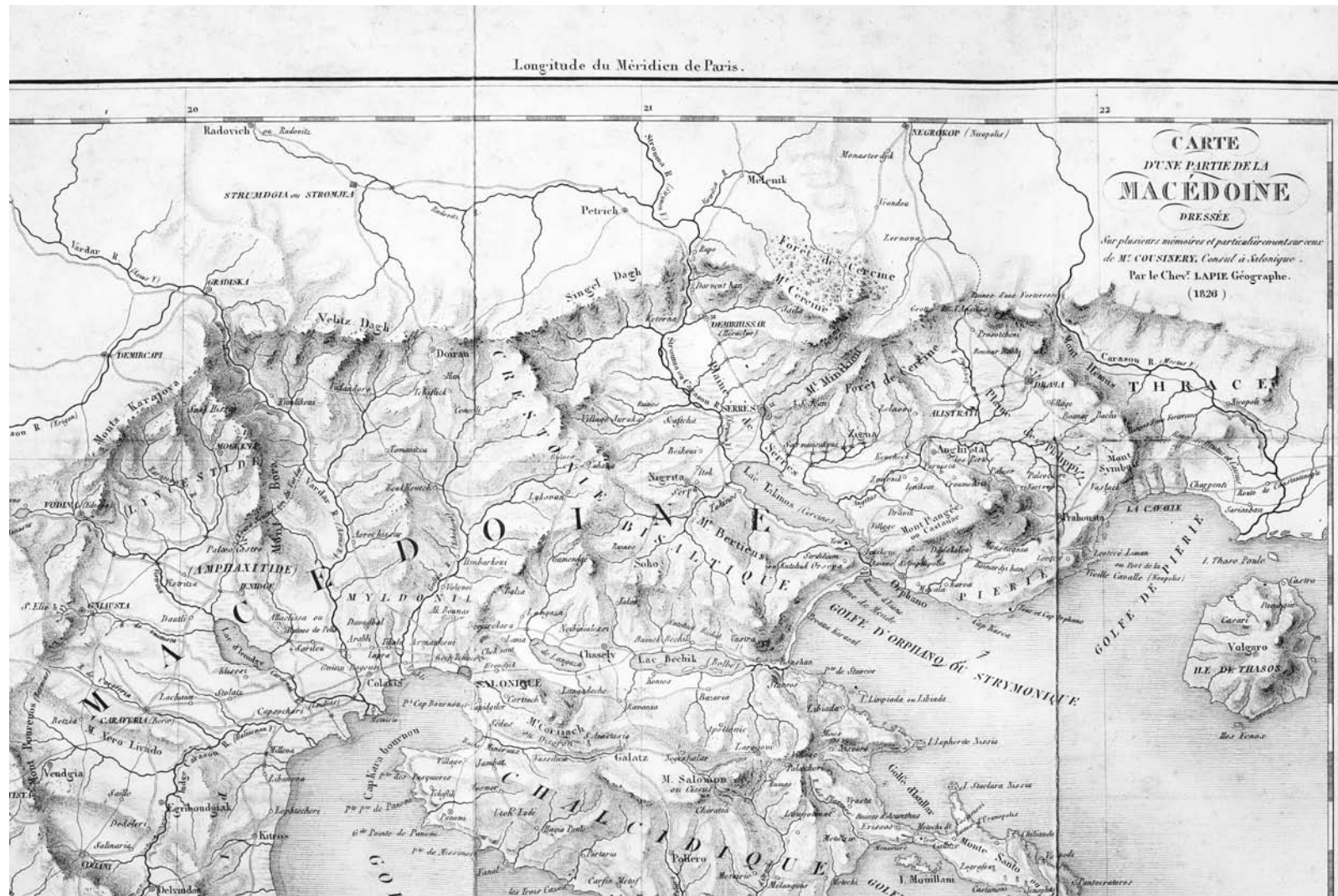
Όλοι οι άλλοι χάρτες, εθνογραφικής ηχούς όπως και εκείνοι στρατιωτικής προέλευσης, απεικονίζουν ευρύτερες περιοχές της Χερσονήσου του Αίμου, αντανακλώντας περισσότερο τις επιδιώξεις διαδοχής στα Ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ούτε το εδαφικό «αφαιρετικό υπόλοιπο» σχήμα που προήλθε από την αναίρεση των παραχωρήσεων στη Βουλγαρία κατά το 1878 (Άγιος Στέφανος - Βερολίνο) [122], [136] μοιάζει τελικά με το χαρτογραφικό στερεότυπο του 1900, αφού δεν περιλαμβάνει το νοτιότερο τμήμα της αρχαίας Μακεδονίας.

Σήμερα, η τρέχουσα γενική εντύπωση στη διεθνή κοινότητα σχετικά με τη νέα εκδήλωση του Μακεδονικού Ζητήματος

1. Kiepert, 1861. *Atlas antiquus*. Η πρωτεύουσα της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας δεν ανήκε ποτέ στην αρχαία Μακεδονία, ούτε καν στη βόρεια επαρχία της Παιονία.

μπορεί κάλλιστα να περιγραφεί από τη λέξη «σύγχυση». Η λέξη αυτή περιγράφει με τον καλύτερο τρόπο τις προσλήψεις για τη Μακεδονία και το όνομά της, ως γεωγραφικής οντότητας στο χώρο και το χρόνο. Μετά από μια μακρά περίοδο «αναγκαστικής καταλλαγής» μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, λόγω των απαιτήσεων ισορροπίας δυνάμεων της εποχής του Ψυχρού Πο-

λέμου, το θέμα επανεμφανίζεται να ανησυχεί την παρούσα περιφερειακή και διεθνή πολιτική και την κοινή γνώμη. Η χρήση χαρτών στο πλαίσιο αυτό, ειδικά στην εκπαίδευση και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας γίνεται εργαλείο στα χέρια εκείνων που θέλουν να επιβάλλουν μια ιδεολογία «εθνικής ταυτότητας», ανακαλώντας παρωχημένους εθνογραφικούς χάρτες και αντι-

[139] Χάρτης (μέρος) του Pierre Lapie, του 1826, με τίτλο *Carte d'une partie de la Macédoine*, σχεδιασμένος με βάση απομνημονεύματα (Mémoires) και κυρίως εκείνα του É.-M. Cousinéry (1747-1833). Περιλαμβάνεται στον πρώτο τόμο του δίτομου βιβλίου του, επί είκοσι χρόνια Γάλλου προξένου στη Θεσσαλονίκη (1773 - 1793), Éspirit-Marie Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine contenant des recherches sur l'Histoire, la Géographie et les Antiquités de ce Pays*, Tome Première, Paris: Imprimerie Royale, 1831. Και σε αυτή την απεικόνιση, ιστορικής αναφοράς σχετικά με τη Μακεδονία, η οριογραμμή σχετίζεται με τη στρατιωτικής τεχνοτροπίας ορογραφική απεικόνιση (βλ. χάρτες του Lapie [79], [83]). Πηγή: Βιβλιοθήκη Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών.

λήψεις που επιβλήθηκαν στα Βαλκάνια κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου και των αρχών του 20ού αι.

Το θέμα είναι πυκνό, πολύπλοκο και πολύπλευρο (όπως δείχνει η ιστορία της χαρτογραφίας του 19ου αι.) για να αφηθεί στο έλεος της άγνοιας, της ανευθυνότητας και του αναχρονιστικού εθνικισμού. Μπορεί ενδεχομένως να αποδειχτεί εκρηκτικό στα χέρια της μελλοντικής γενιάς, η οποία μεγάλωσε με παραπλανητικά στερεότυπα, που εμπλέκουν και την ακατάλληλη χρήση χαρτών. Η διεθνής σύγχυση οφείλεται στην προώθηση, από την εθνογραφική χαρτογραφία τους τέλους του 19ου αι., της γεωχωρικής εικόνας μιας «νέας» Μακεδονίας, μιας πλασματικά σχηματισμένης περιοχής συνδεδεμένης ακόμα μια φορά με άλλα θέματα, που σχετίζονται με την παρωχημένη εθνογραφική προσέγγιση, αλλά και τα γλωσσικά και εδαφικά ιδιοκτησιακά παρελκόμενα.

Η επανεμφάνιση αυτών των παρωχημένων θεμάτων, γνωστών στη διεθνώς καταδικασμένη εθνογραφική προσέγγιση, φέρνει στο νου τις σχετικές ιδεολογίες, οι οποίες εμφανίστηκαν στην Κεντρική Ευρώπη, και αλλού, μεταξύ του τέλους του 18ου και του δεύτερου μισού του 19ου αι. Κλασικό παράδειγμα είναι η γεωστρατηγική πολιτική των δύο Πρωσικών πολέμων εναντίον της Δανίας (1864) και της Γαλλίας (1870), όπου οι Πρωσικές εδαφικές διεκδικήσεις χαρτογραφούνται με βάση τυπικές εθνολογικές έννοιες, όπως η κοινή γλώσσα και τα έγγεια ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Αυτές οι ιδεολογίες οδήγησαν στη δημιουργία επεκτατικών γεωπολιτικών θεωριών, τελικά καταστροφικών, όπως εκείνης του *Ζωτικού Χώρου* (*Lebensraum*), του πρώτου μισού του 20ού αι., που απέκτησε διαδεδομένη χαρτογραφική εικόνα στο παρελθόν.

Πρέπει πάντα να θυμάται κανείς ότι η σημερινή αντιδικία σχετικά με τη Μακεδονία έχει ρίζες σε ένα γεωχωρικό ορισμό χαρτογραφικής έμπνευσης. Είναι το φάσμα ενός εδαφικού σχή-

ματος το οποίο σχεδιάστηκε σε χάρτες την περίοδο 1899-1900, φορτισμένο με όλα τα συναισθήματα που γεννήθηκαν από τις εθνογραφικές ιδεολογίες της εποχής τους. Το αποτέλεσμα της καινούργιας εικόνας, μιας πλασματικής εδαφικής «ενότητας» που προσλαμβάνεται ότι απεικονίζει την «όλη» Μακεδονία, δεν κατόρθωσε ποτέ να επιτύχει τους στόχους του, να κερδίσει διεθνή αναγνώριση, ως η οριστική χαρτογραφική απεικόνιση ενός ανεξάρτητου κράτους στη Βαλκανική. Όμως το φάσμα αυτής της εικόνας βρίσκεται ακόμα ανάμεσά μας σήμερα, εκτεινόμενο στα εδάφη των τεσσάρων γειτονικών κρατών της περιοχής. Φαίνεται ότι το φάντασμα της εθνογραφίας του 19ου αι. επιστρέφει για να θέσει το ερώτημα, αν άραγε η κληρονομιά της είναι *θύμα της χαρτογραφίας ή θύτης της*;²

Σκοπός αυτής της μελέτης είναι να δείξει πώς η χαρτογραφία και οι χάρτες μπορούν να εμπλουτίσουν σφαιρικά και ισορροπημένα την πληροφορημένη και ψύχραιμη σκέψη, σχετικά με τη σημερινή αναβίωση του Μακεδονικού Ζητήματος, καθώς και τη δημόσια συζήτηση για τη χρήση και κατάχρηση του ιστορικού τοπωνυμίου «Μακεδονία». Το θέμα μπορεί να ιδωθεί καλύτερα, στα πλήρη ιστορικά του συμφραζόμενα, σε ένα εύρος από τη *Γεωγραφία* του Πτολεμαίου μέχρι το 1918, το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι απαιτητικοί και προσεκτικοί αναγνώστες έχουν τώρα μια πλήρη διαχρονική εικόνα του θέματος, για να αντλήσουν τα δικά τους συμπεράσματα. Εάν η χαρτογραφική προσέγγιση του Μακεδονικού προβλήματος παραμένει μερική και μονόπλευρη, χωρίς το απαιτούμενο διαχρονικό βάθος, που μόνον αυτό παρέχει με καθαρότητα και ευκρίνεια τη συνολική εικόνα, τότε ελλοχεύει ο κίνδυνος η εικόνα να παραμείνει μερική, ανισόρροπη και συγκεχυμένη, συνοδευμένη από όλες τις αρνητικές συνέπειες των εμμονών που έχει γνωρίσει καλά η μακρά κοινή μας Ευρωπαϊκή ιστορία.

2. Λιβιεράτος Ε., 2004. «Εθνογραφικές απεικονίσεις της Μακεδονίας του 19ου αι.: θύματα ή θύτες της χαρτογραφίας;», στο Ι. Μιχαηλίδης (επιμ.) *Χαρτογραφώντας τη Μακεδονία 1870-1930*, Θεσσαλονίκη: Δημοτική Πινακοθήκη - Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα - Εθνική Χαρτοθήκη, 91-106.

Το βιβλίο **Ευρωπαϊκή Χαρτογραφία & πολιτική: η περίπτωση της Μακεδονίας**
του Ευάγγελου Λιβιεράτου με τη συμβολή της Χρυσούλας Παλιαδέλη
τυπώθηκε σε 600 αντίτυπα, σε χαρτί velvet των 150 γραμμαρίων,
από τις Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Θεσσαλονίκη, το Δεκέμβριο του 2013.
www.ziti.gr